

Krok za krokem. Orální historie, věda a společnost.

Pavel Mücke

„Orální historie? Co je to za podivné slovní spojení?“, zeptají se možná někteří. „Jaká že historie? Orální? Snad, proboha, nemá něco společného se sexuálními praktikami...?!“, řeknou další. A jiní jim odpoví: *„Ale ne, je to přeci jasné. To je práce s paměťníky, kterou my už dávno známe...“* „A kde se tu onen zvláštní druh historie vzal?“, zní otázka doprovázená komentářem *„... že je Oral History souslovím pocházejícím z angličtiny? A tak, zase tedy nějaká novinka ze zahraničí. No to je nám podobné, stále se podřizovat cizím vzorům a maskovat to úslovím, že jdeme s dobou...“* Takovéto i mnohé jiné formy rozmanitějších reakcí můžete zaznamenat mezi lidmi v českých zemích, pokud přijde řeč na orální historii. Tomuto pojmu velmi těžko definovatelnému, mnohými zatracovanému a jinými naopak s velkými nadějami vyzývanému, bude ve velmi širokém kontextu věnována pozornost v následujícím pojednání.¹ První část bude věnována obecným aspektům jejího vývoje od minulosti k současnosti, v části druhé bude upřena pozornost na postavení orální historie na pomezí společenských a humanitních věd a část

závěrečná by se pozastavila u otázky, jak se metoda vyvíjela v českých zemích, jaká specifika s sebou přináší zpracování českých soudobých dějin a které aktivity spojené s orální historií je na tomto poli možné vysledovat. Nyní však již přikročíme k „dějství prvnímú“ a vydejme se „k pramenům“ historie tak zvané orální.

Odkud a kam se ubírá orální historie

Mluvené slovo patří bezesporu mezi jednu z nejstarších forem lidské komunikace a po dlouhou dobu sehrávalo nezanedbatelnou roli při snahách člověka uchovat obraz minulosti ve vztahu k současnosti a také vzhledem k časům, které teprve přijdou. Mezi formy takového uchování patřil od pradávna příběh popisující individuální lidský osud (nebo osudy několika aktérů): mýtická vyprávění, báje, pověsti, legendy, ale také písně nebo anekdoty. Ani vynález písma a zrod „kultury psaní“ nezpůsobil výraznější přelom v tomto pojmání. Dochá-

zelo sice k zachycování ústní lidové tvorby za pomoci textu, znalců písma však bylo ve srovnání „s obyčejnými smrtelníky“ jen velmi malé množství, a proto mluvené i psané vedle sebe existovalo po několik tisíc let nezávisle. Shodou různých vlivů a okolností se však pouze v prostředí „evropského civilizačního okruhu“ začalo postupně rodit něco, čemu dnes říkáme „historické povědomí“ a „smysl pro dějiny“. [Třešník 2001] Mj. za pomoci tohoto nástroje (a někdy i mocné zbraně) se obyvatelé hlásící se k hodnotám tohoto okruhu – Řeky a Římany počínaje, přes středověké a raně novověké „národy“ až po jejich moderní „dědice“ až na práh současnosti – vymezovali vůči expanzi „bezdějinných barbarů“ (např. Peršanů, Germánů či Slovanů). Ti byli sice početní, vojensky zdatní a měli své mýtické a legendární příběhy, neuměli si je však sepisovat do podoby dějin. (Neměli toho zapotřebí...) Zde nám vzniká velmi důležitý fenomén tolik typický pro další období – pocit „civilizační převahy“.

Mluvená sdělení se záhy stala důležitým pramenem pro ty, kteří dějiny sepisovali. O tradiční vyprávění přenášená z generace na generaci (ať už „domácí“ či „barbarská“), stejně tak jako o svědectví očitých svědků se opírala dlouhá řada dějepisců: od antického Hérodota a Thúkydida, přes středověké kronikáře Helmolda, Joinvilla nebo Kosmu, „raně moderního“ Philippa de Comynese až k historikům doby moderní Macaulayovi s Michelem. Jistě není náhodou, že svědectví vtělována do textů se velmi často dotýkala období, které bychom dnes nazvali soudobými dějinami...

Zlom v užívání tohoto druhu pramenů historiky asi opět nikoliv náhodou nastal v prvních dekádách „dlouhého“ 19. století, v době všeobecného rozmachu a expanze moderní civilizace do mimoevropského světa, na venkov i do myšlení samotných obyvatel Evropy. Právě tehdy se ve dle takových procesů jako industrializace, urbanizace nebo alfabetyzace začala konstituovat historie jakožto samostatná vědní disciplína. Dějiny se postupně vymanily z žánru literatury „čerpající svou látku v minulosti“ a postupně se v učených kruzích stále více prosazoval názor, že pro sepsání těch „opravdových“ dějin je zapotřebí nikoliv umu talentovaných laiků, ale především systematického úsilí odborníků školených v metodách historické kritiky. [Kutnar a Marek 1997: 198]

Jelikož se „otcům zakladatelům“ historické vědy zdály všechny prameny osobní povahy příliš „subjektivními“ na to, aby se staly plnohodnotným zdrojem poznání, začala se nad „orální kulturou“ vznášet hrozba „nepravdivosti“ (a tudíž „nevědeckosti“) závěrů učiněných na jejím základě. Klatba, která ji postihla na téměř na dlouhá desetiletí, se nad ní leckde vznáší ještě dodnes... Proto se také pozornost historického bádání na dlouhou dobu soustředila na „objektivnější“ archivní materiál, zprvu státnické a diplomatické povahy, později pak i úředně-správní a hospodářské provenience. [Beneš 2001] Protože sám pramen hovořit nedokáže (ač si to mnozí dosud myslí...) a „odpovídá“ pouze na otázky, které mu klade osoba badatelova, způsob ptaní je vždy odvislý, řečeno slovy českého historika Josefa Pekaře, od „duchovního habitu doby“. V souvislosti s agresivní expanzí Evropy do světa i s „vnitřní kolonizací“ vlastních zemí šla spolu s pocitem „nadvlády bílého muže“ ruku v ruce i specifická představa o dějinách. Ukázalo se totiž, že tyto jsou velmi důležitým integrujícím prvkem nově budovaných národních států. Jak již bylo částečně naznačeno výše, na stránkách historických knih

se mohly objevovat pouze národy „vyspělé“, tj. z evropského prostředí vzešlé, v čele se svými „pokrokovými“ reprezentanty (panovníky, vládci, armádami, státním aparátem, průmyslem a obchodem, zkrátka civilizací...). Zde nebylo místa ani pro „primitivní domorodce“ kolonizovaných zemí, ani pro vlastní „bezdějinné vrstvy“. Ti sice uměli mluvit (mnohdy ovšem ne psát!), většinou jim však žádný z historiků nenaslouchal...

Nejen péče o svědectví těchto utlačovaných a na okraj „vytlačovaných vrstev“, ale zájem o orální dědictví obecně byly přenechány jiným. Místa historiků postupně zaujali antropologové, etnologové, folkloristé, psychologové, muzikologové, lingvisté, literární vědci nebo sociologové, ale také novináři, muzejníci, literáti a laičtí „sběratelé minulých artefaktů“. [Třebitsch 1992: 16] Teprve velké přeměny „krátkého“ 20. století spolu se dvěma světovými válkami a širokou škálou otřesů s sebou přinesly obrat pozornosti k bezprostřední, osobně prožité minulosti směrem ke svědectvím přímých účastníků událostí. Nedílnou součástí této metamorfózy byl také paralelní vzestup nově formovaných sociálních věd. [Vaněk a kol. 2003: 10] Pod jejich tlakem se krok za krokem začaly projevat změny i na tak konzervativním poli, jakým byla historická věda.

Přes nejrůznější učené spory o prvenství je možné konstatovat, že kolébkou orální historie jsou, co se týče data zrodu, tak i jejího rozšíření a významu, Spojené státy americké. (Zlí jazykové tvrdí, že se tomu stalo proto, že americký kontinent v podstatě nedisponuje žádnými „dějinami“...) Duchovním otcem zpočátku utopické vize „demokratizace dějin“ se stal příznačně novinář a tvůrce životopisů Allan Nevins. Ten již v roce 1938 přišel s myšlenkou, že by bylo dobré založit organizaci, která by si předsevzala vést systematický výzkum zachycující život významných Američanů (tzv. *decision makers*) působících v politickém, hospodářském a kulturním životě posledních šedesáti let. Válka sice jeho plány zpomalila, nicméně v roce 1948 spolu se svým žákem a přítelem Louisem Starrem založil první orálně historické centrum při University of Columbia (*Columbia Oral History Office*) a pořizování interview se doslova „rozjelo ve velkém“. Jen pro dokreslení: do roku 1960 měly přepisy pořizovaných rozhovorů 160 000 stran textu, v roce 1973 již 1,4 milionu stran. [Vaněk 2004: 27] Kolumbijské centrum posloužilo jako vzor pro další podobné instituce, které začaly po celých Spojených státech růst jako houby po dešti: v roce 1965 bylo jen v USA 89 takových center, o dvanáct let později (1977) se jejich počet téměř rovnal jednomu tisíci. Zastřešující celonárodní organizace (*Oral History Association*) vznikla pod prezidentstvím Louise Starra v roce 1967.

Druhým proudem, který formoval americkou orální historii, se stalo snažení zastánců empirické sociologie z tzv. chicagské školy. Zatímco Nevins preferoval spíše studium „elitních“ vrstev společnosti a zároveň se snažil zaplnit pomyslné „mezery v dějinách“, které nebyly pokryty prameny písemnými, zmiňovaný směr byl o poznání radikálnější. Zakladatel této metody kvalitativního výzkumu mezi nižšími společenskými vrstvami amerických velkoměst William Thomas údajně poslal své žáky do terénu pod heslem: Opusťte knihovny, vzhůru do terénu!!! Ve svém nejznámějším díle *Polish Peasant in Europe and America*, které napsal s polským kolegou Florianem Znanieckim, položil základ myšlenky „životních příběhů“ (*life stories*), které se měly stát základem „skutečných“ výzkumů a potažmo také

dějin stavicích se do ostrého protikladu k oněm tradičním, akademicky sepsovaným. Ačkoliv chicagská škola svůj soubor s kvantitativní sociologií (a historií) nakonec po druhé světové válce prohrála, na její dědictví navázali levicově orientovaní badatelé a militantní aktivisté v šedesátých letech 20. století. [Treibtsch 1992: 18–19]

Pokud se věnujeme vývoji orální historie ve Spojených státech, není možné nezmínit rozsáhlé projekty financované americkou vládou (*Federal Writers Projects*), které v době Velké hospodářské krize třicátých let měly poskytnout „chléb vezdejší“ alespoň zlomku z tisíců nezaměstnaných „intelektuálů“ a „bílých límečků“. „Hladovou zdi“ jejich práce se měly stát záznamy vzpomínek jednak příslušníků indiánských kmenů Středozápadu a dále také bývalých otroků a jejich majitelů na americkém jihu. Na výsledky těchto projektů se později navazovalo po druhé světové válce. Podobně velký význam pro celkový úspěch orální historie mělo dílo Studse Terkela, který byl stejně jako Nevins původně spisovatelem a novinářem a ve 30. letech byl jedním z účastníků na vládních projektech. Terkel dokázal za pomoci vulgarizace a medializace svých děl prostřednictvím nových druhů sdělovacích prostředků (rádia a televize) oslovit široké publikum, podnítil velký zájem o orální historii mezi obyčejnými lidmi a jeho jméno se na tomto poli stalo synonymem úspěchu. (Do „posvátné sbírky“ příběhů o „americkém snu“ byl přidán další kousek...)

Díky masivnímu nárůstu orálně-historických center si nový druh bádání začal pomalu budovat pozice i uvnitř historického oboru. Nejednalo se však o cestu zdaleka bezbolestnou, neboť debata o tom, jak by měla orální historie vypadat, byla provázena ostrými spory, zejména pak mezi proudem „radikálních aktivistů z terénu“ a konzervativních „archivářů“ z univerzit. Dá se říci, že nakonec se z této bouřlivé diskuse vyvinuly zhruba tři základní modely existence center a tři přístupy k orální historii obecně: prvním zůstával onen kolumbijský, fungující zpravidla pod záštitou velkých univerzit, veřejných institucí a soukromých nadací na americkém východě, v Texasu a v Kalifornii; druhý, mnohem početnější, vznikl při nově zakládaných univerzitách a orientoval se na mapování osudů „bezdějných“ a „vyloučených“ skupin obyvatelstva; třetí model se objevoval kolem regionálních institucí (muzeí, historických společností, náboženských sdružení) a věnoval se snahám zachytit a uchovat lokální tradice a osudy místních lidí (tzv. *community history*). [Treibtsch 1992: 19]

V ostatních zemích jako např. ve Velké Británii, Itálii, Západním Německu nebo Francii si orální historie prošla podobným vývojem. Také zde se o tuto metodu poznávání minulosti zpočátku zajímali spíše „nehistorikové“ a lidé z praxe i zde se zkoumaly vyšší i nižší vrstvy pomyslné společenské hierarchie a střetávaly se tu proudy levicových radikálů (s marxistickými sklony) s konzervativnějšími akademickými pracovníky. [Treibtsch 1992: 21–24] Rozdílem oproti situaci na novém kontinentu byl fakt, že průkopníci orální historie v Evropě museli čelit mnohem sevřenější a zarputilejší opozici z řad etablovaných historiků, které je snad s trochou nadsázky možné nazvat „strážci historické pravdy a metody“. Zcela příznačnou je např. situace ve Francii, kde již od konce druhé světové války udávala tón a později zcela jasně dominovala tzv. škola Annales. Ačkoliv na pole historického bádání přinesla mnoho progresivních prvků, které se záhy prosadily i ve společenských a humanitních vědách obecně (strukturální pojetí

dějin časového trvání, zkoumání dějin každodennosti, mentalit apod.), orální historie mezi její oblíbené metody rozhodně nepatřila. Vždyť nejvýraznější představitel tzv. druhé generace Annales, Fernand Braudel, žijící dílem ve „světě makrostruktur“, byl proslulý svým despektem ke kvalitativnímu výzkumu. Až teprve jeho nástupci (např. Jacques Le Goff, Georges Duby nebo Emmanuel Le Roy Ladurie) poněkud změnili svůj postoj k „pramenům osobní povahy.“ I když si to někteří nechtějí přiznat, na poli orální historie oproti svým evropským a americkým kolegům do značné míry zaostali a stále ještě někteří zůstávají poněkud „ve vleku zájmů“ státního aparátu a tradiční nedůvěry k novým, „neevropským“ trendům... [Vaněk 2004: 16–17]

V souvislosti s tím, jak se od osmdesátých let 20. století orální historie stávala legitimní metodou historické vědy, tak i bývalí „revolucionáři“ se „usadili“ a stali se z nich etablovaní badatelé a renomovaní akademičtí pracovníci. Spolu s americkým vlivem (i přes nevoli např. Francouzů, jak jinak...) se prosazovalo americké pojetí orální historie i v dalších zemích Evropy, Latinské Ameriky, Asie, Afriky, Austrálie i Oceánie. Přispěl k tomu jednak zcela jednoznačný a objektivní náskok bádání ve Spojených státech na tomto poli, ale také velké rozšíření znalosti odborné a metodické literatury anglofonního původu: „bibli“ a klasickou příručku orální historie, která se dočkala (a možná ještě dočká) několika vydání, se stala kniha britského historika Paula Thomppsona - *The Voice of the Past: Oral History*. Ruku v ruce s institucionalizací a „šířením osvěty“ doprovázela nový směr ve společenskovědním bádání snaha o navazování širokých mezinárodních kontaktů: první setkání mimo USA se konalo v roce 1978 v britském Colchesteru v rámci tehdy ještě ryze „americké“ *Oral History Association* a od té doby se pravidelně konají tématická setkání a konference na půdě různých zemí. V roce 1996 v Göteborgu byl tento „internacionalizační“ proces formálně dokončen, když byla OHA přeměněna na „nadnárodní“ *International Oral History Association*. [Vaněk 2004: 16] Další platformou pro výměnu názorů a informací se stal specializovaný časopis *International Journal of Oral History* založený v roce 1980. Na závěr tohoto přehledu dodejme, že další mezinárodní setkání orálně-historických badatelů se koná v červenci 2006 v australském Sydney a nikoliv náhodou je tato významná sešlost pořádána ve stejných prostorách, kde se v roce 2005 uskutečnil Mezinárodní kongres historických věd. Cesta ústních pramenů zpět do náruči historie se zdá být symbolicky uzavřena...

Orální historie mezi vědami

Pokud bychom pojem orální historie měli shrnout do nějaké přesnější definice, pak je možné jej charakterizovat jako **výzkumnou metodu** skládající se z řady propracovaných způsobů a postupů, jimiž se výzkumník v řadě vědních oborů dobírá nových informací a poznatků na základě ústního sdělení osob. Tyto osoby badatele zajímají buď proto, že byly účastníky či svědky určité zkoumané události nebo procesu, nebo také z toho důvodu, že se jedná o osoby, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit naše poznání jak o těchto osobách samotných, tak i o situacích a obecných skutečnostech, k nimž se dotýční vyjadřují. [Vaněk 2003: 5 a Vaněk 2004: 53–54]

Jak je zřejmé z předešlého líčení, orální historie se svým charakterem a zaměřením pohybuje na pomezí hned několika společensko-vědních a humanitních oborů. Každý z nich operuje se specifickými otázkami, výzkumnými cíli a klade důraz na konkrétní postupy jak při přípravě, vedení vlastních rozhovorů, tak i při následné interpretaci získaných poznatků. Na druhou stranu poskytuje zájem o kvalitativní výzkum široký prostor pro mezioborovou spolupráci a výměnu poznatků. Možná, že právě zde tkví příčina, proč je orální historie (alespoň ve světovém měřítku) v posledních letech natolik rozšířenou a dynamicky se rozvíjející. Při korektně a tolerantně vedeném dialogu jsou (např. v prostředí výzkumného týmu) korigovány starší poznatky a teorie a dílem se tak daří do jisté míry bránit jakékoliv formě „strnulosti“ a „zakonzervovanosti“ nebo jen úzce „oborovému“ zacházení s metodou. Jen těžko by se např. historikové totiž mohli obejít bez elementární znalosti psychologie vedení rozhovorů, stejně tak jako sociologové jen těžko mohou zcela opomíjet dobový kontext vyprávěných příběhů nebo antropologové nemohou pomíjet historický vývoj společenských a sociálních struktur. [Evans–Pritchard 1966: 181] Jak kdysi napsal britský historik a politolog Gareth Stedman Jones: „*Společná práce je naprosto nezbytná; ne však v nějaké okázalé či povrchní formě, ale naopak práce v kritickém duchu.*“ [Stedman Jones 1976: 304]

Napadá mě jenom malá poznámka na okraj: možná zajímavým faktem zůstává, že všechny tyto vědní obory (a věda obecně) i v éře obrovské expanze audiovizuálních médií stále sdílí veskrze společnou formu komunikace, jejíž prostřednictvím sdělují své výsledky, tj. psaný text. Vědci jsou zkrátka stále jakoby předurčení k „výrobě“ textů všeho druhu (studii, článků, monografií, slovníkových příruček, syntéz atd.), jsou v tomto „řemesle“ školeni na univerzitách a vědeckých pracovištích (např. při psaní kvalifikačních prací) a veřejnost to od nich také do značné míry očekává. Ačkoliv mnozí jsou již schopni směrem „ven“ (k veřejnosti) a „dovnitř“ (v rámci oboru) komunikovat i jinými formami než jen těmi textovými (např. díky audiovizuálním prezentacím), není mi známo, že by se nějaký badatel ve společenských a humanitních vědách proslavil namísto tradičně sepsaného „papírového“ díla např. vlastnoručně natočeným filmem nebo audiovizuálním dokumentem, nebo že by mu na základě takového výstupu byla udělena vědecká hodnota. Zde asi narážíme na limity dnešní vědy, kterým se, chtě nechtě, musí podřídit i práce s orálně-historickými prameny. Dle dobového stereotypu se od vědců očekává, že budou především bádát (mj. i „číst“) a poté „psát“...

V rámci bádání (nejen) o soudobých dějinách rozhodně nepředstavuje **orální historie** zvláštní obor nebo odvětví, ale jak již bylo zmíněno v úvodu této části, je pouze **jednou z výzkumných metod**. Tu je možno uplatnit, pokud badatel zkoumá např. politický, hospodářský či kulturní aspekt minulého dění, jež má dosud žijící účastníky a svědky. Právě toto je oblast výzkumu, kde konkrétní projekt určují jednak kritéria výběru dotazovaných (tzv. narátorů) a zároveň se výraznou měrou podílí na tematice rozhovoru či vyprávění, které tazatel s dotyčnými vede. Stejně tak se výzkumné cíle projevují v následné analýze a interpretaci získaného materiálu historikem. [Vaněk 2003: 5] Např. jeden z proudů francouzské historiografie (při své nechuťi vůči anglofonním vlivům...) podle cílů projektu odlišuje různé druhy takto získaných pramenů: tzv. orální archivy (*archives orales*), jejichž smysl spo-

čívá v pouhém zachycení svědectví narátorů a jejich uložení pro budoucí badatele, a tzv. orální prameny (*sources orales*), které jsou cíleně pořizovány jako jeden z pramenů konkrétního výzkumu. [Voldman 1992: 34–36] (Pro lepší představu se zde nabízí paralela s archeologií: zatímco tzv. záchranný výzkum se činí v krátkodobém horizontu pod tlakem vnějších okolností – např. v důsledku stavby dálnice či hypermarketu – a ve snaze zachránit a zaznamenat co možná nejvíce, tzv. systematický výzkum se zaměřuje na určitou lokalitu a má určitý předem stanovený cíl.) Proto je v tomto prostředí shrnující termín orální historie následně považován za „přežitý“. [Voldman 1992: 33–34]

Jak jsem se ve stručnosti snažil nastínit v první části, neuralgickým bodem orální historie z pohledu konzervativněji uvažujících činitelů zůstává její zdánlivě problematický vztah k „objektivním“ faktům, bez nichž se „opravdový“ vědecký výzkum nemůže obejít. Ano, údaje získané touto metodou jsou bytostně subjektivní, což ovšem badatel nepocituje jako nedostatek zastírající „objektivní fakta“, ale jako novou kvalitu pojmání minulosti. Díky rozhovorům se totiž „... *historik dostává k novým informacím, poznatkům a faktům, obohacujícím, rozšiřujícím nebo korigujícím dosavadní znalosti dějin, ale především získává obraz subjektivního prožitku těchto dějin a reakci na ně u řady individuálních mluvčích.*“ [Vaněk 2003: 7–8] A jak také připomíná britský historik Alistair Thompson, právě slabiny lidské paměti se často staly předností výzkumu, a někdy dokonce i jeho samotným předmětem. [Thompson 1998: 585] Ačkoliv cesta k úplnému rozboření pomyslné (berlínské) zdi mezi „objektivními“ a „subjektivními“ druhy pramenů je ještě dlouhá, na mnoha místech je již dnes tato bariéra prolomena a v mnoha kruzích jsou poznatky získané na základě rozhovorů z epistemologického hlediska stavěny na roveň faktům vytěžených z „neústních“ (převážně písemných) zdrojů.

U zdůrazňování „role individuality v dějinách“ však respekt k narátorům zdaleka nekončí. Orálně-historický výzkum s sebou kromě odborné stránky nese i praktické důsledky a kroky v oblasti etické a právní: např. před každým započatým rozhovorem je (v českém prostředí v souladu se zákonem č. 101/2000 sb. o ochraně osobních údajů) uzavírána mezi tazatelem a narátorem smlouva garantující, že pořizená data budou sloužit vědeckým účelům a že jich nebude nijak zneužito [Vaněk 2003: 66–78]; přepsané rozhovory by měly být narátory autorizovány; v případě přání narátora by měly být případné publikační výstupy anonymizovány, stejně tak jako má narátor plné právo žádat znepřístupnění nahrávek a přepisů badatelské veřejnosti, což tazatel (i veřejnost) musí respektovat. Pokud mají být výsledky kvalitní, mělo by být k projektům přístupováno profesionálně, zejména pak ze strany badatelů (narátor může, tazatel musí...!). Kromě ryze odborných a technických záležitostí etické otázky totiž hrají velmi důležitou, často až klíčovou roli. Kvalitní rozhovor, který je jistou formou oboustranného „daru“ (narátor tazateli dává možnost získat jedinečný pramen, narátorovi je poskytnut prostor k sebereflexi prostřednictvím životního příběhu), má šanci vzniknout pouze v atmosféře vzájemné důvěry a respektu. V důsledku nedbalého dodržování nebo záměrného zpronevěření se těmto zásadám se tazatel vystavuje riziku, že dojde k porušení křehké rovnováhy mezi ním a narátorem, což může vyústit v přerušování kontaktu a případný nezdar projektů, ať už současných, ale i budoucích.

Zakončeme tuto část v poněkud subjektivním duchu pokusem odpovědět na otázku, čím je tedy orální historie tak přitažlivá nebo naopak odtažitá? Na jedné straně je to pro historika jedinečný pocit, když je přímo účasten vzniku historického pramene, když se může setkat se svědky a leckdy i aktéry událostí, o kterých on sám třeba jen četl či slyšel. Je to srovnatelné s tím, když archeolog mezi tunami zeminy vykope „kus minulosti“, když antropolog uprostřed džungle objeví neznámý domorodý kmen nebo když historik mezi kilometry archiválií „odkrývá“ věci dávno zapomenuté. Na straně druhé badatel má příležitost být přítomen a aktivně se podílet na vzniku pramene, přes jeho zpracování a analýzu, až po finální interpretaci, nesmí nikdy podlehnout „přes příliš“. [Fialová 1996: 36] Kde ovšem leží ona (spíše tušená) hranice, není a asi nikdy nebude přesně známo...

Jedním z mnoha prostředků, jak zabránit přílišnému „vcítění se“ do problematiky, je pořizování tzv. protokolů o rozhovoru. Do těchto nepříliš známých, leč nedílných součástí orálně-historických pramenů, se kromě stručného vylíčení prostředí, ve kterém se rozhovor odehrával, zaznamenává i popis mimoverbální komunikace narátora (a to i v případě, že je souběžně pořizován i videozáznam) a tazatel by sem měl svěřit i své dojmy nabyté v průběhu rozhovoru. Protokoly jsou pro orální historii v dlouhodobém časovém horizontu srovnatelně důležité asi tak jako poznámky a komentáře u klasických pramenných edic. V horizontu krátkodobém jsou snad ještě mnohem důležitější, neboť se na jejich závěr vždy uvádí okruhy otázek k případnému dalšímu interview.

Pro množství badatelů bude bezprostřední a živý kontakt s narátory stále velkou výzvou, stejně tak jako pro jiné bude v důsledku mnoha „proměnných“ (např. otázka náročnosti odborné, časové, materiálně-technické nebo psychické), které jsou k uskutečnění úspěšného orálně-historického výzkumu potřebné, schůdnější a lepší volit k „tvorbě dějin“ raději cestu použití jiných druhů pramenů. Je to pochopitelné a záleží jen na každém badateli, jaký postup si zvolí. Chtělo by to snad jen mít alespoň špetku respektu (a snad i uznání) k sobě navzájem... Dost však bylo teoretických a metodologických problémů, nyní se pojďme podívat, jaká situace panuje v českých, moravských a slezských orálně-historických „luzích a hájích“.

Strasti a slasti české orální historie

Pokud pomíneme úsilí zanícených nadšenců a badatelů v průběhu formování českého národa (tzv. národního obrození), kteří chodili po českém venkově a mezi místními obyvateli sbírali a zapisovali nejrůznější formy „lidové slovesnosti“, novodobé kořeny orální historie se dají vystopovat až v letech následujících po druhé světové válce. Tehdy v atmosféře „národní revoluce“, všeobecného budovatelského nadšení a obnovy státu podobně jako v jiných zemích vzkličila myšlenka zachytit svědectví „dělného lidu“, kterému reprezentanti převládajícího proudu čs. historiografie (tzv. Gollova škola) pohřbily jen okrajovou pozornost. Jak se později ukázalo, o mnoho více se těmto pamětníkům nevěnovali ani tzv. marxističtí historikové, kteří se jakožto „dědicové pokrokových tradic“ po únoru 1948 stali vůdčí skupinou v čs. historiografii, neboť kromě psaní pamfletů a úvah o kompletní revizi čs. dějin ve „správném“ duchu se zpočátku snažili především etablovat ve svých pozicích a pokud možno také „vyakčnit“ své „buržoaz-

ní“ kolegy. Úkolu zachytit „paměť lidu“ se nenápadně a bez velkých řečí ujali lidé z okruhu Archivu pro dějiny průmyslu (dnešního Archivu Národního technického muzea), především pak dvě tvůrčí duše tohoto projektu – historik a archivář Jan Klepl a spisovatel a intelektuál mnoha povolání Karel Adolf Branald. Za pomoci sítě regionálních spolupracovníků byl prováděn nejen sběr vzpomínek „pracujícího lidu“, ale také těch, kteří se na vzestupu modernizačního procesu podíleli v jiných sférách sociální stratifikace a jejichž světu také často hrozil zánik vlivem nezadržitelné „cesty k lepším zítřkům“. Vedle dělníků zde proto najdeme vzpomínky nádeníků, řemeslníků, ale také vědců, technických odborníků, bývalých manažerů nebo podnikových ředitelů. Poválečná doba sice autorům tohoto dlouhodobého projektu nedopřála, aby hlasy svých narátorů zachytili jinak než jen v písemné podobě – 1. kotoučový magnetofon byl vynalezen v roce 1948 ve Spojených státech amerických – i tak se však jedná o zaznamenání hodný počin, při němž vznikl jedinečný soubor potenciálních historických pramenů.

Doby vlády totalitních režimů nebývají příliš příznivé vůči svobodnému vyjadřování názorů a nejinak tomu bylo i v případě Československa a sdělování životních příběhů v letech 1948–1989. Mnozí z vás dříve narozených si kromě front na zboží všeho druhu zajisté ještě vzpomenu na nemožnost věnovat se bádání nad určitými tématy (např. ze soudobých dějin), nebo na nutnost přidržovat se oficiální interpretace, schválených metod a používání dobového „pojmoslovi“. Pouze v omezené míře a v závislosti na momentální „celospolečenské atmosféře“ bylo možné se seznámit se zahraniční literaturou a novými trendy přicházejícími ze zemí na západ od Šumavy. Od počátku šedesátých let se díky uvolňujícím se poměrům sice začalo tzv. „pracovat s pamětníky“, leč jednalo se pouze o příslušníky ideologicky protežovaných a „nezávadných“ skupin: zakládajících starých komunistů z „období bojů“ ve dvacátých letech, příslušníků protifašistického odboje a partyzánů z let druhé světové války apod. Dalším handicapem těchto projektů byl kromě silného ideologického akcentu, neujasněných cílů, často nevyškoleného tazatelského sboru, také „objektivistický“ přístup k pamětním svědectvím, který se snažil „vydolovat“ zpod „nánosu“ jejich „subjektivity“ „skutečná fakta“. [Vaněk 2004: 39–47] Mnohá z těchto snažení, která bychom směle mohli nazvat předstupněm orální historie u nás, byla ochromena po sovětské okupaci v roce 1968 s nástupem normalizace.

Na lepší časy se orální historii, ale i svobodnému bádání a životu obecně začalo blýskat až s pádem komunistického režimu po roce 1989. Po revoluci zvané sametová trvalo určitý čas, než se alespoň část historiků zorientovala, „nasála“ nové inspirace ze zahraničí a než překonala pochybnosti vůči nové metodě. Je třeba podotknout, že část historické obce si již záhy uvědomila, „... že etapa totalitních režimů zanechala řadu bílých míst, jež nelze zmapovat pouze prostřednictvím oficiálních, režimům poplatných a tendenčních pramenů (bezprostředně po pádu totalitních režimů pak zčásti jejich vlastními orgány a složkami ničených a skartovaných), ale právě autentickými výpověďmi očitých svědků a současníků událostí.“ [Vaněk 2003: 13] Proto byl také podle německého vzoru skupinou historiků navrátilivších se do společenského dění z disentu vybudován Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, který si programově vzal za cíl ona „bílá místa“ našich nejnovějších dějin lokalizovat

a „zmapovat“. Prvním takovým mapujícím dílem se staly rozhovory se zakladateli Občanského fóra, jejichž přepisy byly spolu s písemnými dokumenty vydány v roce 1990 v publikaci *Deset pražských dnů: 17.–27. listopad 1989*.

Jako zlomový bod ve vývoji orální historie alespoň v rámci Ústavu pro soudobé dějiny je možné s časovým odstupem nazvat projekt *Sto studentských revolucí* pod vedením historiků Milana Otáhalu a Miroslava Vaňka, kteří si předsevzali zachytit v celé šíři životní příběhy aktérů listopadových událostí z řad studentů. I přes mnohá „hledání“ a „tápání“ zde výše zmínění poprvé v širší míře použili nejnovější poznatky ze zahraniční metodologické literatury. Publikace redigovaných přepisů, které byly doprovázeny jak historickými interpretacemi, tak i teoretickým pojednáním o metodě orální historie, se setkala s velkým úspěchem a s živým zájmem veřejnosti. Dalším významným posunem bylo získání úzkých kontaktů se sítí regionálních spolupracovníků, kteří se záhy začali podílet i na dalších projektech. Alespoň co se týče situace v rámci historické vědy, symbolickým rokem „0“ orální historie se stal rok 2000, kdy bylo jako jedno z oddělení Ústavu pro soudobé dějiny založeno Centrum orální historie (dále COH). Kromě odborných aktivit (např. výzkum problematiky různých společenských z období „normalizace“: politických elit, disentu, mladé generace, dělníků, inteligence,...; výzkum problematiky českého exilu a emigrace, fenoménu chalupářství apod.) a od toho odvíjejících se úkolů „archivačně-inventarizačních“ se toto pracoviště profilovalo i vybudováním široké škály zahraničních kontaktů a také provozováním různých forem pedagogické a „propagačně-osvětové“ činnosti. Je snad dobrým znamením, že toto snažení nezůstávalo (a nezůstává) odborné, „mediální“ i laické veřejnosti lhostejné. Ba právě naopak.

Vyjma aktivit pracovníků a spolupracovníků COH se však metody orální historie velmi tvůrčím způsobem rozvíjely i díky jiným badatelům a badatelkám v českých zemích. V rámci výzkumného projektu *Československo 1945–1967* historička Dana Musilová vedla řadu rozhovorů s lidmi narozenými v roce 1924 a vydala je ve dvou částech pod názvem *Životní příběhy ročníku 1924. Lidský osud v dějinách 20. století. Historicko-biografický výzkum*. Předmětem interdisciplinárního výzkumu socioložky Ilony Christl a historičky Květy Ječové se stalo 36 vybraných narátorů – signatářů Charty 77, kteří jim svěřili své životní příběhy, jež byly badatelkami z pohledu svých vědních oborů následně interpretovány.

Ani nahrávání a shromažďování potenciálních pramenů ve smyslu francouzských *archives orales* nezůstávalo za vědeckými projekty pozadu. Rozsáhlou a stále rozšiřovanou sbírkou disponuje Židovské muzeum v Praze, jehož pracovníci pořídili již přes 800 rozhovorů s muži a ženami, kteří přežili holocaust. Archiv AV ČR systematicky rozpraví a uchovává svědectví

bývalých pracovníků Akademie, stejně tak jako nezisková organizace Post Bellum ve spolupráci s Českým rozhlasem a za pomoci najatých spolupracovníků nahrává a přepisuje interview s čs. veterány druhé světové války, přičemž registry a ukázky z rozhovorů jsou zveřejněny na webových stránkách tohoto sdružení. Nadací Gender Studies je podporován projekt nazvaný *Paměť žen*, jehož cílem je nahrát a posléze vydat redigované přepisy rozhovorů se ženami různých generací, které prožily „krátké“ 20. století. Jako příklady regionálních aktivit nejen na poli orální historie jmenujme úsilí nadšenců snažících se zachytit „minulost a dědictví“ bačovského Zlína a nejnověji také činnost některých pracovníků Českých center pod správou Ministerstva zahraničí ČR, která směřuje k zachycení „paměti“ vybraných Čechů a Češek žijících v zahraničí, a to ve formě „audiovizuálních memoárů“ (nahrávané rozhovory kombinované s audio-videozáznamem).

Velmi pozitivním rysem pro další rozvoj orální historie se zdá být jednak rapidně vzrůstající počet seminárních, bakalářských, diplomových a disertačních prací zpracovávaných studenty na nejrůznějších stupních vzdělávacích institucí v ČR a dále pak vzrůstající povědomí a snad i popularita metody mezi veřejností – jen pro dokreslení: zatím poslední orálně-historický publikační výstup, kniha *Vítězové? Poražení?*, se velmi úspěšně prodává a vyhrála dokonce anketu Kniha roku 2005 časopisu *Dějiny a současnost*; podobně tak i kapacita dnes již tradičního interdisciplinárního *Setkání historiků a příznivců metody orální historie*, které se formou semináře – workshopu každoročně koná na hradě Sovinci na Olomoucku, je letos, stejně jako v roce předešlém, do posledního místa beznadějně vyčerpána.

Jelikož ovšem „každý chléb je o dvou kůrkách“, ani dění okolo orální historie se neobejde bez negativních prvků. Když pomineme neustávající opomíjení, nepochopení a někdy i zášť u části akademických a univerzitních činitelů, je nutné poznamenat, že poslední dobou se objevuje stále více utilitaristických projektů, z odborného pohledu ne zcela „dotažených“. Mnohdy jsou také doprovázeny silicí touhou získané životní příběhy komercializovat, a to bez ohledu na zmiňované etické a právní stránky věci. Snad bez komentáře mohou ponechat senzacechtivost některých jedinců, snahy o dezinterpretace a zkreslování za pomoci vytrhávání slovních spojení z kontextu. Alespoň prozatím se orální historii vyhýbají soudní spory a doufejme, že tomu tak dlouho i zůstane...

Co říci na závěr? Snad jen, že ať chceme nebo ne, orální historie, tato silicí a dospívající dcera vzešlá z lůna společenských a humanitních věd, se stále více hlásí o slovo. A to nejen mezi výzkumnými metodami. Vždyť promlouvat k lidem je přeci smyslem jejího snažení...

poznámky

¹ Tento text vznikl za podpory grantového projektu GA ČR s názvem Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence pod číslem 409/06/0878.

- Beneš, Z. 2001. *Historie na vysokých školách – jak a k čemu?* Přednáška pronesená 7. listopadu 2001 na 4. historickém diskusním fóru konaném na půdě Akademie věd ČR v Praze Text k dispozici na <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/Benes4hdf.htm>, staženo 30. 4. 2006.
- Evans-Pritchard, E. E. 1966. *Social Anthropology and Other Essays*. New York: Free Press: 172–191.
- Fialová, Z. 1996. „Orální historie – historie s tvárou a menom“. Pp. 31–46 in *Malé dějiny česko-slovenských vztahů VI*. Bratislava: Nadace Milana Šimečku.
- Kutná, F., Marek, J. 1997. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha: NLN.
- Stedman, J. G. 1976. „From Historical Sociology to Theoretical History.“ *The British Journal of Sociology. Special Issue. History and Sociology* 27 (3): 295–305.
- Thompson A. 1998. „Fifty Years On. An International Perspective on Oral History.“ *Journal of American History*. 85 (2): 581–595.
- Trebitsch, M. 1992. „Du myth à l'histoire“ Pp.13-32 in Voldman, Danièle (dir.), *La Bouche de la vérité? La recherche historique et les sources orales. Les Cahiers de IHTP*, n° 21. Paris: IHTP. Text k dispozici na http://www.ihtp.cnrs.fr/publications/bouche_verite/mythe_MT.html, staženo 4. 5. 2006.
- Třeštlík, D. 2001. *Nová aliance pro 21. století aneb: Od faktopisu k dějepisu*. Přednáška pronesená v říjnu 2001 na Katolické teologické fakultě FF UK v Praze. Text k dispozici na <http://www.sendme.cz/trestik/faktopisci.htm>, staženo 10. 5. 2006.
- Vaněk, M. 2004. *Metoda orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Vaněk M. a kol. 2003. *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci.
- Voldman, D. 1992. „Définitions et usages.“ Pp. 33-44 in Voldman, Danièle (dir.), *La Bouche de la vérité? La recherche historique et les sources orales. Les Cahiers de IHTP*, n° 21. Paris: IHTP. Text k dispozici na http://www.ihtp.cnrs.fr/publications/bouche_verite/definitions_DV.html, staženo 4. 5. 2006.

Pavel Mücke je historik. Historii studoval na FF Ostravské univerzity v Ostravě, na Université Paris Sorbonne (Paris IV) a na FF Univerzity Palackého v Olomouci. Na FF UK v Praze pokračuje v doktorském studiu v oboru české dějiny. V současnosti je zaměstnán v Centru orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze jako odborný pracovník. Předmětem jeho zájmu jsou zejména novodobé a soudobé dějiny, problematika dějin a paměti, metoda orální historie a druhý čas zahraniční odboj.

Lze ho kontaktovat na adrese: mucke@usd.cas.cz